

พิธีกรรมลงนางเทียม อำเภอนพพิสัย จังหวัดหนองคาย: พลวัตและปฏิสัมพันธ์ของเทพ ผี และมนุษย์

วัฒนชัย แก้วพิมพา¹ และ นิตยา วรรณกิติร์²
ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม^{1,2}
E-mail: 63010110092@msu.ac.th¹, nitawan2010@hotmail.com²

วันที่รับบทความ: 1 ธันวาคม 2566
วันที่รับบทความ: 13 กุมภาพันธ์ 2567
วันที่รับบทความ: 22 กุมภาพันธ์ 2567

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพิธีกรรมและพลวัตของพิธีกรรมลงนางเทียมในพื้นที่ชุมชนบ้านจอมนาง ตำบลวัดหลวง อำเภอนพพิสัย จังหวัดหนองคาย โดยใช้ข้อมูลลายลักษณ์และข้อมูลภาคสนามจากการสังเกตและการสัมภาษณ์

การศึกษาพลวัตของพิธีกรรมลงนางเทียม อำเภอนพพิสัย จังหวัดหนองคาย ผู้ศึกษาพบว่า การประกอบพิธีลงนางเทียมมีจุดประสงค์เพื่อเป็นการบูชาสักการะเทพหรือผีมหัศจรรย์ผู้คุ้มครองเมือง และเพื่อเป็นการขอพรต่อเทพเพื่อบันดาลดีให้ชาวบ้านมีแต่ความสุข ปลอดภัยจากภัยพิบัติทั้งปวง และได้พบประเด็นที่น่าสนใจ 4 ประเด็น ได้แก่ 1) ปฏิสัมพันธ์ของเทพ ผี และมนุษย์ อันแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับเทพหรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ 2) การดำรงอัตลักษณ์ของพิธีกรรมท่ามกลางกระแสพลวัตของสังคมที่มุ่งเน้นให้เห็นพิธีกรรมลงนางเทียมที่มีการปรับตัวให้เข้ากับสังคมสมัยใหม่ 3) การเปลี่ยนแปลงจากสังคมชาวบ้านสู่สังคมเมือง ผ่านการนำเสนอเมืองนพพิสัย จังหวัดหนองคาย ที่มีการพัฒนาด้านเศรษฐกิจด้วยทุนทางวัฒนธรรมในท้องถิ่น และ 4) นางเทียมกับการดำรงสถานะของบุคคลศักดิ์สิทธิ์ ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ค่านิยม และวัฒนธรรม

การประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมมิใช่เพียงแต่การแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ของมนุษย์ที่ให้ความนอบน้อมต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจเหนือธรรมชาติเพียงเท่านั้น แต่ยังคงสะท้อนสังคมไทยที่ต้องมีการพึ่งพาธรรมชาติและวิถีคิดของคนในท้องถิ่นที่ผูกโยงความเชื่อกับวิถีชีวิตได้อย่างเหนียวแน่น

คำสำคัญ: พลวัตของพิธีกรรม พิธีกรรมลงนางเทียม ปฏิสัมพันธ์ของเทพ ผี และมนุษย์

Long Nang Theiym rituals in Phon Phisai District, Nong Khai Province: The dynamics and interactions of gods, spirits, and humans

Wattnachai Kamewpimpa¹ and Nittaya Wannakit²
The Department of Thai and Oriental Languages,
Faculty of Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University^{1,2}
E-mail: 63010110092@msu.ac.th¹, nitawan2010@hotmail.com²

Received: December 1, 2023

Revised: February 13, 2024

Accepted: February 22, 2024

Abstract

This article aims to investigate the rituals and dynamics of the Long Nang Theiym rituals in the Ban Chom Nang community area, Wat Luang Subdistrict, Phon Phisai District, Nong Khai Province. The research utilizes documentary sources with empirical data collected from observations and interviews. The study focuses on the dynamics of the Long Nang Theiym rituals in Phon Phisai District, Nong Khai Province. The study found that these rituals serve to honor the protective deity or Mahesak ghost of the city and ask for divine blessings for the villagers' happiness and safety from disasters. Moreover, the research revealed four main points of interest: 1) The interactive relationship among gods, spirits, and humans demonstrating the connection between humans and divine powers; 2) the maintenance of the identity of the ritual amidst the dynamics of society, focusing on adapting the Long Nang Theiym rituals to modern society; 3) The transition from village to urban society facilitated by the economic development of Phon Phisai, Nong Khai Province, and its integration of local cultural capital; and 4) Nang Thiam and the preservation of the status of a sacred person under social change, emphasizing cultural values and traditions. Long Nang Theiym rituals are not only a symbolic expression of human submission to sacred or supernatural powers, but they also reflect Thai society's reliance on nature and local people's mindset, which is firmly connected to a belief that guides their way of life.

Keywords: Ritual dynamics, Long Nang Theiym rituals, Interaction of gods, spirits and humans

บทนำ

ธรรมชาติของมนุษย์มักจะต้องตั้งคำถามกับสิ่งที่ไม่รู้และมีความพยายามหาคำตอบเพื่ออยู่ร่วมกับธรรมชาติให้ได้ ขณะเดียวกันด้วยความไม่รู้มนุษย์ก็ให้ความยำเกรงธรรมชาติ เนื่องจากมนุษย์มีความต้องการความปลอดภัยทั้งทางร่างกายและจิตใจ ดังที่ ธวัช ปุณโณทก (2528) กล่าวถึงความเชื่อไว้ว่า ความเชื่อคือการยอมรับอันเกิดอยู่ในจิตสำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นผลดีหรือผลร้ายต่อมนุษย์ การประกอบพิธีกรรมก็เป็นผลมาจากความเชื่อของมนุษย์ เช่น การบวงสรวงผี การบูชาต่อศาลมเหศักดิ์ เพื่อสร้างสัมพันธภาพต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ โดยพิธีกรรมจะเป็นการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์และแตกต่างกันไปตามคตินิยมของคนในท้องถิ่น

นางเทียมเป็นผู้มีหน้าที่ติดต่อกับอำนาจลึกลับหรือสิ่งเหนือธรรมชาติ และจะมีการประกอบพิธีกรรมเพื่ออัญเชิญเทพหรือวิญญาณศักดิ์สิทธิ์มาเข้าร่างเพื่อประกอบกิจบางอย่าง เช่น การรักษาโรคร้ายไข้เจ็บ การทำนายโชคชะตา การทำนายอนาคต หรือการอธิบายสาเหตุของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิต (ทิพย์วิมล บุชากุล, 2540) ความเชื่อเรื่องนางเทียมและพิธีกรรมลงนางเทียมมีความแพร่หลายเป็นอย่างยิ่งในภาคอีสาน เพราะชาวอีสานมีวัฒนธรรมในการนับถือผีมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะชาวอำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย อันมีถิ่นฐานอยู่ลุ่มแม่น้ำโขงติดกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ที่ได้รับการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับนางเทียมมาอย่างยาวนาน ประกอบกับเป็นพื้นที่ที่มีความเชื่ออย่างหลากหลาย เช่น การนับถือพญานาค พระเกจิประจำถิ่น อีกทั้งเป็นพื้นที่ที่มีกลุ่มชนอาศัยอยู่อย่างหลากหลายชาติพันธุ์ ในขณะเดียวกันสังคมปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงจากสังคมชาวบ้านเข้าสู่สังคมเมืองที่ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการความรู้สมัยใหม่ และระบบเศรษฐกิจที่ผูกโยงกับความเชื่อ (บั้งไฟพญานาค) ได้เข้ามามีบทบาทกับคนในสังคมมากขึ้น ก่อให้เกิดพลวัตต่อค่านิยมและบทบาทของนางเทียมเป็นอย่างยิ่ง การศึกษาพิธีกรรมลงนางเทียมในพื้นที่อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย จะทำให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่สังคม ค่านิยม และเศรษฐกิจเข้ามา มีบทบาทต่อพิธีกรรมและทำให้เราเห็นการปรับตัวของความเชื่อจากบรรพบุรุษสู่สังคมวิถีใหม่ได้อย่างชัดเจน

บทความนี้มุ่งอธิบายผลการศึกษาพลวัตของพิธีกรรมลงนางเทียมอำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย โดยมีประเด็นที่น่าสนใจคือ พลวัตและปฏิสัมพันธ์ของเทพ ผี และมนุษย์ ผ่านการประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมในพื้นที่อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย เพื่อให้ทราบถึงพลวัตของพิธีกรรมเก่าแก่ที่ต้องปรับตัวท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของอำนาจศักดิ์สิทธิ์

กับความต้งการพื้นฐานของมนุษย์ โดยได้นำผลการศึกษาจากงานวิจัยของ ทิพยวิมล บุษากุล (2540) ที่ได้ศึกษาพิธีกรรมลงนางเทียม อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย มาใช้ในการเปรียบเทียบเพื่อทำให้ทราบถึงพลวัตและพิธีกรรมดั้งเดิมของการลงนางเทียมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นระยะเวลาาร่วม 26 ปี ในประเด็นดังกล่าวจะช่วยให้เรามองเห็นบทบาทของพิธีกรรมลงนางเทียมที่มีการเปลี่ยนผ่านจากยุคสมัยหนึ่งเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ และการปรับตัวอย่างเป็นพลวัตที่เทคโนโลยีและการพัฒนาทางสหวิทยาการต่าง ๆ เข้ามาเปลี่ยนแปลงระบบความเชื่อความคิดของคนในท้องถิ่น

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาพิธีกรรมและพลวัตของพิธีกรรมลงนางเทียม อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย

ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาพิธีกรรมลงนางเทียม ผู้ศึกษาได้นำข้อมูลคติชนภาคสนามในพื้นที่อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย โดยรวบรวมจากพื้นที่ศึกษาในช่วงเดือนตุลาคม 2565 - เดือนเมษายน 2566 อีกทั้งผู้ศึกษาได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า ดังนี้ 1) พื้นที่ศึกษาจำนวน 1 หมู่บ้าน คือ หมู่บ้านจอมนาง บริเวณปากห้วยหลวง (ศาลหลักเมืองปากห้วยหลวง) และศาลหลักชุมชนไทพวน ช่างวัดจอมนาง อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย และ 2) ผู้ให้ข้อมูล นางเทียมหรือร่างทรงที่เข้าร่วมพิธี จำนวน 10 คน ประชาชนผู้เข้าร่วมพิธีลงนางเทียม จำนวน 8 คน ปราชญ์ชาวบ้านในพื้นที่ที่มีความรู้ในพิธีกรรม จำนวน 5 คน

วิธีการดำเนินการวิจัย

ผู้ศึกษาได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมลงนางเทียมในพื้นที่อื่น ๆ รวมถึงพิธีกรรมที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันจำนวน 6 เรื่อง ประกอบกับการเก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย อันเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและมีการส่งเสริมเศรษฐกิจจากความเชื่อเรื่องพญานาค แต่ในขณะเดียวกันผู้ศึกษาได้ตั้งข้อสังเกตว่าพิธีกรรมลงนางเทียม ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่มีมาก่อนหน้าการส่งเสริมเศรษฐกิจจากความเชื่อเรื่องพญานาคจะมีการปรับตัวอย่างไร และจะปรับตัวในทิศทางใดพิธีกรรมจึงจะยังคงความศักดิ์สิทธิ์เอาไว้ได้ ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้ลงพื้นที่เพื่อสัมภาษณ์ สังเกตแบบมีส่วนร่วมและสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เพื่อตั้งประเด็นคำถาม

เกี่ยวกับพิธีกรรม ความเชื่อ สภาพสังคม ประเพณีในท้องถิ่น การปฏิบัติตนของเหล่านางเทียมเพื่อหาข้อมูลบริบททางวัฒนธรรมของพื้นที่อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย โดยใช้เกณฑ์ในการเลือกผู้ให้ข้อมูล คือ 1) นางเทียมทุกคนที่เข้าร่วมพิธีกรรม จำนวน 10 คน ซึ่งในกลุ่มของนางเทียม ผู้ศึกษาได้สัมภาษณ์แบบเจาะลึกเพื่อหาข้อมูลของพิธีกรรม และการปรับตัวของพิธีกรรม 2) ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมที่มีความเชื่อเกี่ยวกับนางเทียมและมีส่วนร่วมในพิธีกรรม จำนวน 8 คน เพื่อหาข้อมูลด้านความเชื่ออันเกี่ยวเนื่องกับนางเทียม 3) ปราชญ์ชาวบ้าน คนในท้องถิ่น รวมถึงผู้สูงอายุที่เคยเข้าร่วมพิธีกรรมลงนางเทียม จำนวน 5 คน โดยในกลุ่มนี้ผู้ศึกษาเก็บข้อมูลในประเด็นบริบททางวัฒนธรรม ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้ดำเนินการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ รวมทั้งสิ้นจำนวน 23 คน และนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ร่วมกับกรอบแนวคิด เอกสารที่เกี่ยวข้อง และเรียบเรียงผลการศึกษาในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์

แนวคิดทฤษฎีและกรอบแนวคิดการวิจัย

การศึกษา “พลวัตของพิธีกรรมลงนางเทียม อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย” ผู้ศึกษาให้ความสำคัญในงานวิจัยของ ทิพย์วิมล บุชากุล (2540) ที่ได้ศึกษาพิธีลงนางเทียม อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย ทั้งนี้พบว่าพิธีลงนางเทียมมีองค์ประกอบ 4 ประการ คือ องค์ประกอบบุคคล เวลา สถานที่ และวัสดุอุปกรณ์ สิ่งเหล่านี้ชาวบ้านให้ความสำคัญและถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด โดยมีการจัดพิธีลงนางเทียมทุกปี ปีละ 2 ครั้ง คือในวันแรม 1 ค่ำ เดือน 5 จัดที่ศาลเหนือบริเวณปากห้วยหลวง และในวันแรม 8 ค่ำ เดือน 5 จัดที่ศาลใต้บริเวณข้างวัดจอมนาง การจัดพิธีลงนางเทียมแต่ละครั้งมี 3 ขั้นตอน คือ พิธีสูตรขวัญ พิธีเลี้ยงผี และพิธีเบิกบ้าน พิธีลงนางเทียมนี้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย

นอกจากนี้ผู้ศึกษาได้รวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม โดยได้นำข้อมูล กาญจนา แก้วเทพ (2554) ในหนังสือ “สื่อพื้นบ้านในสายตานักนิเทศศาสตร์” โดยให้แนวคิดที่ว่าพิธีกรรมเป็นรูปแบบของการสื่อสารประเภทหนึ่ง ตามทัศนะของ E.W. Rothenbuhler ในหนังสือ Ritual Communication ที่มีองค์ประกอบของการสื่อสาร ได้แก่ ผู้ส่งสาร (Sender) สาร (Message) ช่องทางการสื่อสาร (Channel) ผู้รับสาร (Receiver) นอกจากนี้ กาญจนา แก้วเทพ (2554) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะย่อยที่สำคัญของพิธีกรรม คือ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม ระบบแบ่งงานกันทำ ช่วงเวลา/กาละ พื้นที่/สถานที่/เทศะ สิ่งของ/เครื่องเซ่นไหว้ในพิธีกรรม ขั้นตอนก่อนทำพิธีกรรม ขั้นตอนของการทำพิธีกรรม ขั้นตอนหลังพิธีกรรม รูปแบบเนื้อหา/คุณค่า/ความหมาย คุณลักษณะย่อยที่สำคัญของพิธีกรรม

ในช่วงต้น ผู้ศึกษาได้นำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาพิธีกรรมลงนางเทียมในปัจจุบัน ประกอบกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพลวัตของความเชื่อและพิธีกรรมของ ทิพย์ธิดา ชุมชิต (2559) ที่ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความเชื่อในพิธีกรรมการเหย้าเลี้ยงผี ของชาวผู้ไท ตำบลกุดหว้า อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ที่พบประเด็น การเปลี่ยนแปลงความเชื่อในพิธีกรรม ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเกิดจากปัจจัย ทั้งภายในและภายนอก ปัจจัยภายในที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากที่สุดคือ ด้านคติ ความเชื่อ เนื่องจากสภาพสังคม สิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน ทำให้ความเชื่อมีการเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลไปยังค่านิยมสมัยใหม่ด้านประสบการณ์มีการเรียนรู้เพิ่มมากขึ้น จึงทำให้รู้จักการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดในสังคม นอกจากนี้ในด้านพลวัตของพิธีกรรมลงนางเทียม ผู้ศึกษาได้นำการศึกษาของ แจ็คสัน, ปีเตอร์ เอ (2566) ที่ได้ให้คำอธิบายกระบวนการสร้างความศักดิ์สิทธิ์สมัยใหม่ที่แตกต่างกัน โดยจะนำมาวิเคราะห์ถึงผลกระทบที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการกลายเป็นสมัยใหม่ของอำนาจรัฐ การค้าสื่อมวลชนและลัทธิพิธีแบบใหม่เพื่อให้เข้าใจภาพใหญ่ที่ห่อหุ้มกระบวนการทั้งหมดเอาไว้ ในประเด็นนี้ของพิธีกรรมผู้ศึกษาได้ให้ความสำคัญกับการปรับเปลี่ยนและการคงสถานะของพิธีกรรมท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลกที่ระบบทุนนิยมเข้ามามีบทบาทกับความเชื่อ ผ่านการใช้ทุนทางวัฒนธรรมในพื้นที่มาใช้ในการวิเคราะห์พลวัตของพิธีกรรมลงนางเทียมในปัจจุบัน

ผลการวิจัย

จากการศึกษาพลวัตของพิธีกรรมลงนางเทียม อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย โดยมีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาพิธีกรรมลงนางเทียม อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย 2) เพื่อศึกษาพลวัตของพิธีกรรมลงนางเทียม อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย ผู้ศึกษาได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาคือ หมู่บ้านจอมนาง ตำบลวัดหลวง อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย เป็นการศึกษาคติชนภาคสนามตั้งแต่ตุลาคม พ.ศ. 2565 - เมษายน พ.ศ. 2566 โดยในบทนี้ผู้ศึกษาจะได้นำเสนอผลการศึกษา 2 ประเด็นตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้ข้างต้น ดังนี้

1. พิธีกรรมลงนางเทียม อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย

การประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมจะมีการจัดพิธีกรรม 2 ช่วง คือ ช่วงออกพรรษา พ.ศ. 2565 และการประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมช่วงสงกรานต์ พ.ศ. 2566 การประกอบพิธีกรรมในช่วงออกพรรษานั้นมีการกำหนดระยะเวลาที่แน่นอน คือในทุกวันออกพรรษาหรือ 15 ค่ำเดือน 11 ของทุกปี เหล่านางเทียมจะมารวมตัวกันเพื่อประกอบพิธีกรรม

ลงนางเทียม และบวงสรวงองค์พญานาคแห่งเมืองปากห้วยหลวง การประกอบพิธีลงนางเทียมมีจุดประสงค์เพื่อเป็นการบูชาสักการะเทพหรือผีมหัศจรรย์ผู้คุ้มครองเมืองเพื่อให้บันดาลผลให้ชาวบ้าน และขอให้บ้านเมืองมีแต่ความสุข ปลอดภัยจากภัยพิบัติทั้งปวง การประกอบพิธีกรรมจะมีข้อกำหนดอย่างชัดเจนว่าต้องประกอบพิธีกรรมที่ศาลหลักเมืองปากห้วยหลวงเท่านั้น เพราะในบริเวณปากห้วยหลวงเป็นพื้นที่ทางสามแพร่งของแม่น้ำโขง เชื่อว่าจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่เป็นจำนวนมากและเป็นทางเข้าเมืองบาดาลขององค์พญานาค โดยจะมีผู้ประกอบพิธีกรรม 2 คนคือ “พ่อจ้ำทอก” และ “พราหมณ์ภพ” เป็นผู้ดำเนินการประกอบพิธีกรรม ซึ่งพราหมณ์ภพจะเป็นผู้นำในการสู่ขวัญเจ้าแม่นางเทียม ส่วนพ่อจ้ำทอกจะเป็นผู้กำหนดเวลาในการประกอบพิธีกรรม เป็นผู้นำในแต่ละขั้นตอนของการประกอบพิธีกรรม การประกอบพิธีกรรมจะเริ่มขึ้นในช่วงเช้าของวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 โดยจะเริ่มจากนายอำเภอโพธิ์ชัยเดินทางมาถึงสถานที่ประกอบพิธีกรรม และจุดธูปเทียนบายศรีบูชาสักการะองค์พญานาคและศาลหลักเมือง เมื่อเสร็จพิธีจะถวายเครื่องบวงสรวง โดยจะนำบายศรี 5 ต้น ลอยไปตามแม่น้ำโขงเพื่อสักการะต่อองค์พญาพิสัยสัตตนาคราช จึงถือว่าเป็นอันเสร็จสิ้นพิธีกรรมการบวงสรวงศาลหลักเมืองและองค์พญาพิสัยสัตตนาคราช ส่วนเหล่านางเทียมจะเริ่มพิธีกรรมลงนางเทียม หลังจากเสร็จพิธีถวายเครื่องสักการะบูชาของค์พญาพิสัยสัตตนาคราชจนถึงเวลาประมาณ 12 นาฬิกา จึงเป็นอันเสร็จสิ้นพิธีกรรมลงนางเทียมและเหล่านางเทียมจะเดินทางกลับบ้าน ซึ่งจะมีพิธีลอยกองฮ่าง¹ ในวันถัดมา เพื่อเป็นการบอกกล่าวต่อองค์พญานาคผู้ปกปักรักษาเมืองโพธิ์ชัย การลงนางเทียมในช่วงออกพรรษาจะเป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธีกรรมบวงสรวงศาลหลักเมือง และพิธีถวายเครื่องสักการะบูชาของค์พญาพิสัยนาคราชที่แสดงให้เห็นว่านางเทียมเป็นร่างทรงสามารถติดต่อสื่อสารกับเทพหรือผีมหัศจรรย์ผู้ปกปักรักษาเมืองได้ โดยมีความเชื่อว่าหากบวงสรวงสักการะอย่างถูกต้องจะได้รับการคุ้มครองจากเจ้าเมืองปากห้วยหลวงให้เทศกาลสามารถจัดได้อย่างลุล่วงและทำให้มีการเกิดลูกไฟ (บั้งไฟพญานาค) ขึ้นเป็นจำนวนมาก

¹ พิธีลอยกองฮ่าง คือ การนำของใช้ในชีวิตประจำวันและเครื่องสักการะมาลอยในแม่น้ำโขงด้วยแพไม้ไผ่ประกอบด้วย 1) ผ้าถุง 3 ผืน 2) สับ 3 ผืน 3) ผ้าห่ม 1 ผืน 4) หมอน 1 ลูก 5) เทียนเงินเทียนทอง อย่างละ 1 คู่ 6) เทียนเงินเทียนทองเล่มละ 1 บาท 1 คู่ 7) เทียนเล็ก 1 ซอง 8) ผลไม้ อันได้แก่ ก้อยดิบ 1 หวี สับประตมะพร้าว ส้มโอ อย่างละ 1 ลูก และ 9) อาหารคาวและอาหารหวาน 3 อย่าง

การประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมไหว้ครูและเบิกบ้าน² ช่วงสงกรานต์ พ.ศ. 2566 บริเวณศาลหลักเมืองปากห้วยหลวง (ศาลเหนือ) และบริเวณศาลหลักชุมชน ไทพวน (ศาลใต้) ช่างวัดจอมนาง หมู่บ้านจอมนาง อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย ผู้ศึกษาพบว่าจะมีลักษณะการประกอบพิธีกรรมที่คล้ายคลึงกัน และจะมีขั้นตอนที่มีความสำคัญของพิธีกรรมที่เหมือนกัน คือ การสู่ขวัญนางเทียม การเลี้ยงผี การพ่อนางเทียม การลอยแพผี การลงนางเทียม และการเบิกบ้าน ซึ่งการเบิกบ้านจะกระทำ 3 ปีต่อ 1 ครั้ง ขั้นตอนงานจะมีคนในชุมชนมาช่วยจัดเตรียมอาหารและอุปกรณ์ประกอบพิธีกรรม ขั้นตอนประกอบพิธีกรรม ผู้ประกอบพิธีกรรมจะเป็นเหล่าเจ้าแม่นางเทียมที่มารวมตัวกันเพื่อประกอบพิธีกรรม โดยในขั้นตอนนี้จะใช้ร่างเทียมของญาติพี่น้องเป็นผู้ควบคุมและดำเนินการทำพิธีกรรมให้เป็นไปตามขั้นตอน

ภาพ 1

การพ่อนางเทียม

หมายเหตุ. จาก ผู้วิจัย, 2566

การประกอบพิธีกรรมใน 2 พื้นที่ดังกล่าว จะมีรายละเอียดที่แตกต่างกันเล็กน้อย คือ วันที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม โดยมีความเชื่อว่าหากประกอบพิธีกรรม

² การเบิกบ้าน เป็นการปัดรังควานจากผีร้ายหรือสิ่งที่ไม่เป็นมงคลทั้งปวง โดยในขั้นตอนนี้ นางเทียมจะเดินถือจ้าวรอบอาณาเขตศาลเหนือและศาลใต้เพื่อปัดเป่าสิ่งไม่ดีทั้งปวงและจะจัดพิธีเบิกบ้าน 3 ปี ต่อ 1 ครั้ง หรือในช่วงที่มีผู้คนเสียชีวิตในชุมชนเป็นจำนวนมาก

บริเวณศาลหลักเมืองปากห้วยหลวง (ศาลเหนือ) จะต้องประกอบพิธีกรรมโดยใช้ระยะเวลา 2 วัน 2 คืน หลังจากวันที่ 15 เมษายน และมีข้อกำหนดสำคัญคือห้ามตรงกับวันพระ ส่วนการประกอบพิธีกรรมบริเวณศาลหลักชุมชนไทพวน ข้างวัดจอมนาง (ศาลใต้) ต้องประกอบพิธีกรรมหลังจากเสร็จสิ้นจากศาลหลักเมืองปากห้วยหลวง (ศาลเหนือ) และใช้เวลาในการประกอบพิธีกรรม 1 วัน 1 คืน โดยมีหลักสำคัญคือ ต้องประกอบพิธีกรรมในวันพฤหัสบดีเท่านั้น และต้องไม่ตรงกับวันพระ บรรดาเจ้าแม่นางเทียมที่ประกอบพิธีกรรมใน 2 สถานที่ดังกล่าวจะเป็นเจ้าแม่นางเทียมกลุ่มเดียวกัน

2. พลวัตของพิธีกรรมลงนางเทียม อำเภอน้ำโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย

พลวัตที่เกิดขึ้นกับพิธีกรรมลงนางเทียมของอำเภอน้ำโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ผู้ศึกษาได้จำแนกพลวัตของพิธีกรรมลงนางเทียมออกเป็น 2 ช่วง คือ 1) พิธีกรรมลงนางเทียมในช่วงปี พ.ศ. 2433-2545 หรือช่วงพิธีดั้งเดิม และ 2) พิธีกรรมลงนางเทียมในช่วงปี พ.ศ. 2545-2566 หรือช่วงการปรับเปลี่ยนรูปแบบ ดังนี้

2.1 พิธีกรรมลงนางเทียมในช่วงปี 2433-2545

ชาวบ้านอำเภอน้ำโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย มีความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจของผีน้ำ เนื่องจากสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอน้ำโพนพิสัยติดกับลำน้ำโขง โดยเชื่อว่าผีน้ำจะคอยคุ้มครองและดูแลช่วยเหลือให้มีแต่ความสุข ปัดเป่าความทุกข์ร้อนออกไปจากชุมชน จึงได้มีการประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมทุกปีโดยมีคติความเชื่อเกี่ยวกับพิธีดังกล่าว

ผู้ศึกษาได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการศึกษาของ ทิพยวิมล บุชากุล (2540) พบว่า ชาวบ้านอำเภอน้ำโพนพิสัยส่วนใหญ่มีความเชื่อเกี่ยวกับนางเทียมอย่างเหนียวแน่น ชาวบ้านทั่วไปให้การยอมรับและเชื่อมั่นเกี่ยวกับบุคคลผู้เป็นร่างนางเทียม ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะว่าวิญญาณที่เข้ามาสิงในร่างกายนางเทียมนั้นเป็นวิญญาณที่ได้รับความเคารพนับถือจากชาวบ้านมาก่อน ดังนั้นเมื่อวิญญาณดังกล่าวเข้าสิงร่างใดชาวบ้านจะให้ความเคารพนับถือและเชื่อฟังร่างของนางเทียม

นางเทียมถือเป็นบุคคลพิเศษที่ได้รับการเคารพ หากผู้ใดจะไปทำงานต่างประเทศ หรือสอบแข่งขันในการทำงานก็จะมาบอกกล่าวต่อนางเทียมให้ช่วยบนบานเทพผู้เป็นมเหศักดิ์หลักบ้าน และเมื่อสำเร็จผลตามความปรารถนาชาวบ้านก็จะนำค่าคายมาให้ โดยมีได้มีข้อกำหนดว่าต้องให้มากเท่าใดหรือให้น้อยเท่าใดตามจิตศรัทธา หากผู้คนมีอาการเจ็บป่วยนางเทียมก็จะเป็นผู้ไปรักษา แต่ไม่ได้มีการรักษาในลักษณะของการล่าผีฟ้า เพราะนางเทียมเชื่อว่าผีฟ้าเป็นผีที่ไม่ดี หากผีฟ้าเข้าใกล้นางเทียมหรือนางเทียมรับรู้ว่ามีผีฟ้าก็จะจัดพิธีเพื่อขับไล่ออกไปจากเขตเมืองที่ตนรักษา หมุน จันท์ เหลือง (การสื่อสาร

ส่วนบุคคล, 17 เมษายน 2566) จะเห็นได้ว่านางเทียมมีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของคนในชุมชน เช่น ปัดเป่าภัยพิบัติ รักษาโรค บันดาลความสำเร็จ ด้วยเหตุนี้ให้คนในชุมชนเคารพและเชื่อถือต่อนางเทียมเป็นอย่างมาก อีกทั้งนางเทียมยังมีข้อยึดถือและปฏิบัติหรือที่ชาวอีสานเรียกว่า “คะลำ” เพื่อให้ตนเป็นบุคคลที่น่าเชื่อถือในชุมชนจากการสัมภาษณ์ หนุณา พิทักษ์เขต (การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 เมษายน 2566) พบข้อคะลำของนางเทียม 5 ข้อ คือ

- 1) ทุกวันพระต้องแต่งขันค้ายบูชาหิ้งที่บ้านของตน
 - 2) ไม่กินอาหารในงานศพหรือชาวอีสานจะเรียกว่า “งันเฮือนดี”
 - 3) ไม่ลอดใต้แครือกกล้วย บันได และราวตากผ้า หากหลีกเลี่ยงไม่ได้ให้ใช้ผ้าคลุมศีรษะก่อนจึงจะสามารถลอดได้
 - 4) ไม่กินเนื้อสัตว์ต้องห้าม ได้แก่ เนื้อช้าง เนื้องู และเนื้อสุนัข
 - 5) วันพระต้องไม่หลับนอนกับสามีหรือภรรยา อันเนื่องมาจากมีความเชื่อว่าเทพที่มาเทียมร่างจะมาร่วมหลับนอนกับร่างเทียม
- ทั้งนี้ข้อคะลำที่ห้ามร่วมหลับนอนกับสามีหรือภรรยาในวันพระในปัจจุบันไม่ได้มีการปฏิบัติเหมือนอย่างในอดีต

2.2 พิธีกรรมลงนางเทียมในช่วงปี 2545-2566

พิธีกรรมลงนางเทียมเป็นพิธีกรรมที่สืบทอดมายาวนานตั้งแต่การก่อตั้งมณฑลอุดรธานี ราวปี พ.ศ. 2433 โดยตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาพิธีกรรมได้มีพลวัตของการประกอบพิธีกรรมคือ การเพิ่มวันประกอบพิธีกรรมในบางพื้นที่ ในอดีตไม่ได้มีการประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมในช่วงออกพรรษา หนุณา พิทักษ์เขต (การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 เมษายน 2566) แต่ในราวปี พ.ศ. 2545 หน่วยงานภาครัฐในจังหวัดได้เริ่มมีการจัดเทศกาลบั้งไฟพญานาคโลกขึ้น เพื่อเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจภายในจังหวัดและหน่วยงานท้องถิ่น จึงได้มีนโยบายในการเชิญชวนนักท่องเที่ยวให้มาเที่ยวชมเทศกาลบั้งไฟพญานาคในอำเภอโพนพิสัย ต่อมาจึงได้เริ่มมีการบวงสรวงพญานาคบริเวณศาลหลักเมืองปากห้วยหลวง และมีการเชิญนางเทียมมาประกอบพิธีกรรมเพื่อให้เกิดความสงบสุขร่มเย็นต่อนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมเทศกาล ด้านเครื่องเซ่นไหว้ของพิธีกรรมก็มีการปรับเปลี่ยน คือ ในช่วงออกพรรษา เครื่องที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมและลักษณะพิธีจะถูกจัดขึ้นในลักษณะของพิธีพราหมณ์มากกว่าความเชื่อเรื่องผี พิธีกรรมลงนางเทียมในช่วงออกพรรษา เครื่องประกอบพิธีก็จะเน้นหนักไปที่การไหว้และบวงสรวงแบบพราหมณ์ สังเกตได้จากการนำเครื่องบวงสรวงธัญพืช 9 อย่าง ได้แก่ งาดำ งาขาว ลูกเดือย ถั่วเขียว ถั่วดำ ถั่วแดง

ถั่วลิสง ข้าวโพด และถั่วเลาะ ที่แฝงในนัยยะถึงความอุดมสมบูรณ์และไม่ปรากฏอาหารคาว เหล้า หรือเครื่องบวงสรวงตามชนบอีสาน คือ เหล้าไหไก่ตัวในช่วงการบวงสรวง

การประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมต้องอาศัยบุคคลที่มีความสำคัญ คือ พ่อชะจ้ำหรือชะจ้ำ โดยในปัจจุบันไม่มีผู้สืบทอดตำแหน่งชะจ้ำ จึงต้องปรับเปลี่ยนมาเป็น ร่างเทียมของญาพ่อคำเที่ยงในการควบคุมพิธีและดูแลพิธีกรรมลงนางเทียมตลอดระยะเวลา 2 วัน 2 คืน ในด้านผู้เข้าร่วมพิธีกรรมจะมีบทบาทคือเป็นผู้ดูแลเจ้าแม่ นางเทียม เนื่องจาก เจ้าแม่ นางเทียมเป็นหญิงสูงอายุจึงต้องมีผู้คอยดูแล อีกประการหนึ่งที่ผู้ศึกษาเห็นพลวัต ได้อย่างชัดเจนคือ บทบาทของนางเทียมที่ถูกปรับเปลี่ยนไปด้วยการเข้ามาของกระแสนิยม การบูชาพญานาคในปัจจุบันและการแพร่หลายของตำนานพระคู่บ้านคู่เมืองในพื้นที่ ใกล้เคียง ทำให้บทบาทในการบนบานของนางเทียมลดลงจากอดีตมาก และปัจจุบัน ความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์การแพทย์เข้ามามีส่วนในการเปลี่ยนแปลงความเชื่อดั้งเดิม ทำให้ประชาชนนิยมเดินทางไปรักษาที่โรงพยาบาลมากกว่า จึงทำให้นางเทียมไม่ได้มี บทบาทในการรักษาโรค และปรับเปลี่ยนเป็นการผูกแขนเรียกขวัญและอวยพรให้หายจาก อาการป่วย

ความเชื่อและความศรัทธาของคนในชุมชนถือเป็นสิ่งสำคัญในการธำรงและรักษา ประเพณีพิธีกรรมอันเก่าแก่นี้ไว้ ปัจจุบันผู้ศึกษาพบพลวัตคือความเชื่อและความศรัทธาต่อ องค์เจ้าแม่ นางเทียมนั้นมีความลดลงด้วย ในชุมชนมีการนับถือศาสนาพุทธเป็นหลักและ คนรุ่นใหม่มองว่านางเทียมเป็นเรื่องที่งมงาย ไม่สมเหตุผล จึงถูกลดความสำคัญลง แต่นางเทียมยังคงอำนาจศักดิ์สิทธิ์ซึ่งไม่มีผู้ใดกล้าลบหลู่ถึงอำนาจนั้น โดยในปัจจุบัน การประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมมีหน่วยงานของรัฐบาลในท้องถิ่นเข้ามาเกี่ยวข้อง คือ ต้องมีการขออนุญาตในการประกอบพิธีกรรมลงนางเทียม และขออนุญาตในการเรียไร ของนางเทียม เพราะในขั้นตอนการเบิกบ้านนางเทียมจะต้องมีการเรียไรเงินในชุมชน เพื่อมาเป็นค่าใช้จ่ายในการประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมครั้งต่อไป

บทสรุปพลวัตของพิธีกรรมลงนางเทียม ผู้ศึกษาจะได้กล่าวถึงรายละเอียด ในการอภิปรายผลด้วย 4 ประเด็นเป็นลำดับถัดไป

อภิปรายผลการวิจัย

1. ปฏิสัมพันธ์ของเทพ ผี และมนุษย์

ชุมชนบ้านจอมนางเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในตำบลจุมพล อำเภอโพธาราม จังหวัดหนองคาย เป็นชุมชนเก่าแก่ของจังหวัดหนองคาย โดยมีประวัติการก่อตั้ง ตั้งแต่ พ.ศ. 2369 มีอาณาเขตเชื่อมโยงกับนครหลวงเวียงจันทน์ แขวงบริคำไซ สาธารณรัฐ

ประชาธิปไตยประชาชนลาว และเป็นชุมชนที่มีกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น ไทพวน ไทลาว ไทย-ญวน และชาวไทยเชื้อสายจีน จึงเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรมและคติความเชื่อ โดยความเชื่อเรื่องนางเทียมเป็นความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลาวที่อาศัยอยู่ในอำเภอโพธิ์ชัย อันเป็นกลุ่มที่มีมากที่สุดและมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งลี้ลับ มีการยอมรับต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ สังเกตได้จากการประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมที่มีชื่อเรียกเทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นภาษาอีสานโบราณ เช่น ญาพ่อ ญาแม่ ปู่เจ้า แม่นาง โดยเทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะมีถิ่นอาศัยอยู่ตามธรรมชาติ เช่น ห้วย คลอง ดอน ภูเขา ที่เป็นการแสดงถึงความเชื่อของมนุษย์ว่าทุกสถานที่ต้องมีเทพคุ้มครองหรือดูแล การนับถือและยำเกรงธรรมชาติและ การพึ่งพาธรรมชาติของมนุษย์ จึงเป็นบ่อเกิดของพิธีกรรมลงนางเทียม อันมีจุดประสงค์คือให้เทพช่วยคุ้มครองเมืองให้รอดพ้นภัยพิบัติ คุ้มครองชาวเมืองให้ปลอดภัยจากการรังควานของผีร้ายหรือภูติแม่ น้ำ โขง นอกจากนี้ ในการประกอบพิธีกรรมมีขั้นตอนที่แฝงความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์จากขั้นตอนการเสี่ยงทายจากคางไก่ โดยจะถอดกระดูกคางไก่ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมออกมาเพื่อทำนายถึงฝนฟ้าและผลผลิตทางการเกษตรของคนในชุมชน อันแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับเทพผู้ปกป้องรักษาเมือง หรือชาวอำเภอโพธิ์ชัยเรียกว่า มเหศักดิ์หลักบ้าน ที่มีหน้าที่คุ้มครองชาวเมืองจากผีร้ายและบันดาลฟ้าฝนให้ตกถูกต้องตามฤดูกาล โดยเมื่อถึงเวลาจะต้องจัดพิธีลงนางเทียมเพื่อตอบแทนต่อมเหศักดิ์หลักบ้าน นางเทียมจึงเปรียบเสมือนร่างทรงเพื่อให้เทพมาสิงหรือเทียมร่าง

การศึกษาพฤติกรรมสัญลักษณ์ในการประกอบพิธีกรรมลงนางเทียม ผู้ศึกษาพบขั้นตอนการพ่อน้ำนางเทียมอันแสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ของเทพ ผี และมนุษย์ ได้อย่างชัดเจน คือ ง้าวอาวูธเป็นเครื่องแสดงถึงฐานะของเทพผู้มาเทียมร่างนางเทียมว่ามีฐานะเป็นนักรบหรือเป็นวีรบุรุษของเมืองที่ช่วยปกป้องรักษาบ้านเมือง โดยในพิธีกรรมลงนางเทียมเทพแต่ละองค์จะมีการใช้ง้าวอาวูธที่แตกต่างกันออกไป กนกอร สุขุมลพงษ์ (2551) ที่กล่าวถึงการพ่อน้ำหรือดาบอาวูธเพื่อเป็นการแสดงถึงการปิดป่าสิ่งอัปมงคล ง้าวหรือดาบเป็นอาวูธที่ใช้ในการป้องกันตัวของคนในอดีต การพ่อน้ำในพิธีกรรมจึงเป็นพฤติกรรมสัญลักษณ์ที่พบได้มากในพิธีกรรมโบราณ เพราะแสดงถึงการต่อสู้กับสิ่งชั่วร้าย โดยในที่นี้ผู้ศึกษามองว่าเป็นวิญญาณร้ายหรือผีร้ายที่จะเข้ามาบงกชในพิธีกรรม และในการศึกษาของ วดีพร จิตต์สถาพร (2549) ได้กล่าวถึงการพ่อนดาบอาวูธที่ปรากฏในพิธีกรรมรำผีมอญ ว่าดาบมีความหมายรวมไปถึงการฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ ที่ช่วยในการต่อสู้กับอุปสรรคต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต อันได้แก่ ภัยธรรมชาติ การประกอบอาชีพ เป็นต้น ซึ่งจะเห็นได้ว่าดาบเป็นสัญลักษณ์ของการต่อสู้ที่มักปรากฏในพิธีกรรม

นอกจากนี้ถ้าอาจารย์ใช้ในการชูขวัญญาติที่เข้ามาบวกรับการประกอบพิธีกรรม โดยเหล่านางเทียมจะนำจำวอาวุธของตนมามีตรวมกันที่เสาเอกของศาลาที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม เพื่อแสดงให้เห็นว่าตนมีอาวุธพร้อมจะรบหรือขับไล่ญาติที่จะเข้ามารังควานพิธีกรรม ในพิธีกรรมลงนางเทียมบริเวณศาลาได้จะมีปืนโบราณมามีดไว้ที่เสาเอกของศาลาที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมร่วมกับจำวอาวุธด้วย

จากการศึกษาข้างต้นจะชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องผีเป็นความเชื่อดั้งเดิมของคนในอดีตที่ไม่อาจแยกออกจากชีวิตของมนุษย์ได้ ทั้งนี้มนุษย์ยังจำแนกผ้อออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ผีร้าย คือ ญาติที่บันดาลให้มนุษย์พบภัยพิบัติหรือเจ็บป่วย บางครั้งจะมีความต้องการชีวิตมนุษย์ อีกประเภทหนึ่ง คือ ผีดี อันได้แก่ ผีฟ้า ผีแถน ผีบรรพบุรุษ ผีแม่เหล็กดีหลักบ้าน หรือบางครั้งจะยกฐานะให้เป็นเทพ เพราะผีเหล่านี้จะคอยคุ้มครองปัดรังควาน และดูแลมนุษย์ที่ประพฤติดีจากผีร้าย เหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นได้ว่ามนุษย์มีความต้องการในปัจจุบันพื้นฐานนั้นคือ ต้องการความปลอดภัยทั้งทางร่างกายและจิตใจ มนุษย์ที่พึงพาธรรมชาติจึงต้องให้ความเคารพต่อธรรมชาติ นำมาสู่การแสดงออกเชิงสัญลักษณ์หรือพิธีกรรม ทั้งนี้จากกล่าวได้ว่า พิธีกรรมเป็นสิ่งที่ยึดโยงจิตใจของมนุษย์กับธรรมชาติไว้ด้วยกัน อันแสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ของเทพ ผี และมนุษย์ได้อย่างชัดเจน

2. การอ้างอัตลักษณ์ของพิธีกรรมท่ามกลางกระแสพลวัตของสังคม

พิธีกรรมลงนางเทียมไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าเริ่มมีการประกอบพิธีกรรมมาตั้งแต่เมื่อใด จากการสอบถามเพื่อสืบทราบความเก่าแก่ของพิธีกรรมนั้นได้ความว่า พิธีกรรมลงนางเทียมเป็นพิธีกรรมที่สืบทอดมายาวนานตั้งแต่เมืองโพนพิสัยยังเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลอุดรธานี ราวปี พ.ศ. 2433 หนุณา พัทธ์ชัยเขต (การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 เมษายน 2566) ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา พิธีกรรมลงนางเทียมได้มีพลวัตของการประกอบพิธีกรรมที่เห็นได้ชัดคือ การเพิ่มวันประกอบพิธีกรรมในบางพื้นที่ ในอดีตไม่ได้มีการประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมในช่วงออกพรรษา แต่ในราวปี พ.ศ. 2545 หน่วยงานภาครัฐในจังหวัดได้เริ่มมีการจัดเทศกาลบั้งไฟพญานาคโลกขึ้น เพื่อเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจภายในจังหวัดและหน่วยงานท้องถิ่น จึงได้มีนโยบายในการเชิญชวนนักท่องเที่ยวให้มาเที่ยวชมเทศกาลบั้งไฟพญานาคในอำเภอโพนพิสัย ต่อมาจึงได้เริ่มมีการบวงสรวงพญานาคบริเวณศาลหลักเมืองปากห้วยหลวง และมีการเชิญนางเทียมมาประกอบพิธีกรรมเพื่อให้เกิดความสงบสุขร่มเย็นต่อนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมเทศกาล

นอกจากนี้ยังมีการลดจำนวนการประกอบพิธีกรรมในพื้นที่ใกล้เคียง โดยในอดีตมีพิธีกรรมลงนางเทียมในพื้นที่อำเภอโพนพิสัยจำนวน 5 พื้นที่ ได้แก่

1) ศาลหลักเมือง ปากห้วยหลวง (ศาลเหนือ) 2) ศาลข้างวัดจอมนาง (ศาลใต้)
3) ศาลบ้านเวิน 4) ศาลบ้านน้ำเป ปัจจุบันอยู่ในอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย และ
5) ศาลบ้านนาเพียง สุณี เต็มตะวงษ์ (การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 เมษายน 2566) จะเริ่ม
จากศาลหลักเมืองปากห้วยหลวงก่อนจึงเวียนไปยังศาลต่าง ๆ ตามลำดับ สาเหตุที่ปัจจุบัน
เหลือเพียง 2 สถานที่ คือ ศาลหลักเมืองปากห้วยหลวง (ศาลเหนือ) และศาลข้างวัด
จอมนาง (ศาลใต้) เป็นศาลใหญ่ของเจ้าแม่ นางเทียม โดยสาเหตุพื้นที่อื่น ๆ ที่ไม่ได้ประกอบ
พิธีกรรมลงนางเทียมแล้ว สืบเนื่องมาจากจำนวนของเจ้าแม่ นางเทียมที่ลดลง ไม่มีผู้สืบทอด
และความศรัทธาของคนในพื้นที่ลดลงจึงไม่มีงบประมาณในการจัดพิธีกรรมลงนางเทียม

การปรับเปลี่ยนองค์ประกอบในพิธีกรรมด้วยยุคสมัยที่เปลี่ยนไปจึงทำให้อ
องค์ประกอบในพิธีกรรมต้องมีพลวัตตามยุคและสมัยที่เปลี่ยนไป เช่น เครื่องดนตรี
ในการประกอบพิธีกรรม มีการใช้ลำโพงหรือที่เหล่านางเทียมเรียกว่าม้าอากาศเข้ามาใช้แทน
นักดนตรีที่ต้องเล่นดนตรีตลอดระยะเวลา 2 วัน 2 คืน และในปัจจุบันแคนในพิธีกรรมก็ได้
สูญหายไป เพราะไม่มีผู้สืบทอดการเป่าแคนในการประกอบพิธีกรรมลงนางเทียม

ด้านเครื่องเซ่นไหว้ของพิธีกรรมก็มีการปรับเปลี่ยน คือ ในช่วงออกพรรษา
เครื่องที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมและลักษณะพิธีจะถูกจัดขึ้นในลักษณะ
ของพิธีพราหมณ์มากกว่าความเชื่อเรื่องผีในพิธีกรรมลงนางเทียม เครื่องประกอบพิธี
ก็จะเน้นหนักไปที่การไหว้และบวงสรวงแบบพราหมณ์ เพราะการลงนางเทียมในช่วง
ออกพรรษานั้นเป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธีกรรมบวงสรวงศาลหลักเมืองและพิธีถวาย
เครื่องสักการบูชาของคัพญาพิสัยนาคราช ที่แสดงให้เห็นว่านางเทียมเป็นร่างทรงสามารถ
ติดต่อสื่อสารกับเทพหรือผีมหัศจรรย์ผู้ปกปักรักษาเมืองได้ นอกจากนี้ยังมีขั้นตอนที่สูญหาย
ไปจากพิธีกรรมลงนางเทียมคือ การเสี่ยงคางไก่เพื่อเป็นการทำนายถึงดวงบ้านเมืองว่าฝน
จะตกตามฤดูกาลหรือไม่ โดยในขั้นตอนนี้จะใช้ชะง้าเป็นผู้ทำนาย ซึ่งในปัจจุบันพิธีกรรม
ลงนางเทียมไม่มีชะง้ามาประกอบพิธีกรรมแล้วเนื่องจากชะง้าได้เสียชีวิตลง ไม่มีผู้สืบทอด
ในการทำพิธีดังกล่าว

จะเห็นได้ว่าการประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมท่ามกลางกระแสพลวัตทาง
สังคม โดยนางเทียมมีความพยายามที่จะธำรงอัตลักษณ์ของการประกอบพิธีกรรม
เพื่อสืบสานความเชื่ออันเก่าแก่ไว้ แต่ในขณะที่เดียวกันพิธีกรรมก็ต้องมีการปรับเปลี่ยน
เพื่อให้เข้ากับบริบทของสังคมปัจจุบัน ซึ่งผู้ศึกษาจะได้กล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้พิธีกรรมต้องม
ีการเปลี่ยนแปลงและความพยายามในการธำรงอัตลักษณ์ที่สำคัญนี้เอาไว้เป็นลำดับถัดไป

3. การเปลี่ยนแปลงจากสังคมชาวบ้านสู่สังคมเมือง

พื้นที่อำเภอโพธารักษ์ จังหวัดหนองคาย มีตำนานการเกิดบั้งไฟพญานาคและมีความเชื่อว่าพญานาคเป็นผู้ปกป้องเมืองโพธารักษ์ ขณะเดียวกันทางหน่วยงานรัฐเริ่มมีการยกระดับให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวในช่วงเทศกาลออกพรรษาในงาน “โพธารักษ์บั้งไฟพญานาคโลก” ทางเทศบาลตำบลโพธารักษ์ อำเภอโพธารักษ์ จังหวัดหนองคาย มีความพยายามขยายขอบเขตเทศบาลด้านเศรษฐกิจจากทุนทางวัฒนธรรมนี้ เพื่อเพิ่มศักยภาพในการพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองให้สมกับเป็นเมืองที่เก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งของจังหวัดหนองคาย เป็นเมืองบั้งไฟพญานาคที่มีชื่อเสียงระดับโลกอันเป็นจุดแข็ง (Strength) ทางวัฒนธรรมที่สร้างรายได้ให้กับคนในท้องถิ่นในช่วงออกพรรษาเป็นอย่างมาก (เทศบาลตำบลโพธารักษ์ อำเภอโพธารักษ์ จังหวัดหนองคาย, 2561) ด้วยเหตุนี้จึงมีการจัดพิธีกรรมลงนางเทียมในช่วงเทศกาลออกพรรษา อันมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการบอกกล่าวแก่ศาลหลักเมืองและบวงสรวงต่อองค์พญานาคผู้สถิตนาคราช เพื่อขอพรให้เกิดลูกไฟ (บั้งไฟพญานาค) ขึ้นเป็นจำนวนมาก เพราะถ้าหากยิ่งมากขึ้นผู้คนจะมาท่องเที่ยวมากในปีถัดไป ทำให้เศรษฐกิจในท้องถิ่นดีขึ้น

ผู้ศึกษาได้ตั้งข้อสังเกตว่า สาเหตุที่ทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นที่นิยมในอำเภอโพธารักษ์นั้น นอกจากจะเป็นประเด็นทางทุนนิยมแล้ว สื่อสังคมได้เข้ามามีบทบาทในการนำเสนอผ่านโซเชียลมีเดีย (Social media) ละครโทรทัศน์ และบทเพลงสื่อที่เข้ามามีบทบาทในการกระจายข่าวของตำนาน เรื่องเล่า และอนุภาพความศักดิ์สิทธิ์ของพญานาค โดยเฉพาะในปัจจุบันที่ผู้คนสามารถเข้าถึงสื่อได้ง่ายผ่านการผลิตซ้ำและได้รับความนิยม แตกต่างจากอดีตที่ผู้คนมักจะใช้มุขปาฐะในการบอกเล่าถึงเรื่องราวอันศักดิ์สิทธิ์และพลานุภาพของพญานาค ปฏิเสธไม่ได้ว่าสื่อคือการผลิตซ้ำแบบทุนนิยม ยิ่งเรื่องราวในท้องถิ่นหรือประเด็นที่ได้รับความนิยมก็จะทำให้มีผู้สนใจมาก ประเด็นของการผลิตซ้ำเพื่อเศรษฐกิจจึงเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้พญานาคได้รับความนิยมในสังคมไทย

จากข้างต้น เมื่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคได้รับการบอกเล่าในรูปแบบของสื่อสมัยใหม่ บั้งไฟพญานาคที่เป็นทุนทางวัฒนธรรมในท้องที่อำเภอโพธารักษ์จึงได้รับการบอกเล่าและส่งเสริมให้เป็นสินค้าทางเศรษฐกิจ สามารถตอบสนองและกระตุ้นเศรษฐกิจภายในอำเภอได้ในช่วงเทศกาลออกพรรษา เช่น การจัดพิธีบวงสรวงองค์พระยาพิชัยสัตตนาคราชจะมีการเชิญนักแสดงหรือนักร้องที่มีชื่อเสียงเข้ามาร่วมรำบวงสรวง การออกร้านจำหน่ายสินค้าทางชุมชน การประชาสัมพันธ์ธุรกิจและโรงแรมในช่วงเทศกาลหรือแม้แต่การเชิญบุคคลสำคัญทางการเมืองเข้ามาร่วมในพิธี อันแสดงให้เห็นถึงพื้นที่ของอำนาจรัฐในพิธีกรรม ทุนนิยม และการผลิตซ้ำของสื่อเหล่านี้จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พญานาคและบั้งไฟพญานาคในท้องถิ่นอำเภอโพธารักษ์ได้รับการส่งเสริม ดังที่ พงมาน

มูลทรัพย์ (2564) ได้ศึกษาทัศนคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย พบว่า หน่วยงานรัฐได้มีการส่งเสริมพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาค และมีการส่งเสริมตำนานพญานาคประจำถิ่นเพื่อตอบสนองต่อบริบทเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการท่องเที่ยว

ทუნทางวัฒนธรรมดังกล่าวสร้างรายได้ให้คนในท้องถิ่น จึงทำให้ค่านิยมของคนในท้องถิ่นจึงเปลี่ยนแปลงไปนำมาสู่พลวัตของพิธีกรรมลงนางเทียมได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ ความเจริญด้านเศรษฐกิจที่ประชาชนสามารถเห็นความเปลี่ยนแปลงได้อย่างชัดเจนเช่นนี้ ผู้คนจะให้ความสนใจกับสิ่งที่เป็นรูปธรรมสามารถเห็นผลได้จริงและชัดเจน สิ่งนี้เป็นผลให้ผู้คนเริ่มถอยห่างจากพิธีกรรมลงนางเทียม เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลงของความเชื่อและพิธีกรรม ทิพย์ธิดา ชุมชิต (2559) ได้ชี้ให้เห็นปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความเชื่อในพิธีกรรมว่าคนในปัจจุบันมีความเชื่อที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งมาจากปัจจัยด้านต่าง ๆ ถ้าคนไม่มีความเชื่อแล้วจะทำให้ไม่มีความสนใจหรือศรัทธาต่อสิ่งเหล่านั้น เป็นเหตุให้จำนวนผู้เข้าพิธีลดน้อยลงเมื่อเปรียบเทียบกับอดีต พลวัตของพิธีกรรมบ้างจะมีพลวัตในทางที่ดีขึ้นคือ มีผู้สนใจเข้ามาศึกษา รวบรวม และต่อยอดให้เป็นที่รู้จักมากยิ่งขึ้น บ้างจะมีพลวัตในทางที่ลดลง เพราะชุมชนเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์จากชุมชนที่มีความเชื่อเรื่องผิอย่างเหนียวแน่น สู่ชุมชนวิถีพุทธที่การท่องเที่ยวเชิงเศรษฐกิจอันเกี่ยวเนื่องกับพญานาค โดยมีจุดประสงค์ด้านเศรษฐกิจแอบแฝงอยู่ เพราะการลงนางเทียมในช่วงออกพรรษาจะได้รับเงินสนับสนุนจากเทศบาลโพธิ์สัย แต่การลงนางเทียมในช่วงหลังสงกรานต์กลับไม่ได้เงินสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐ อีกทั้งตำนานพระเกจิในท้องถิ่น การกลืนกลายทางวัฒนธรรมพุทธ พราหมณ์ ผี และลัทธิบูชาความมั่งคั่งที่ผู้คนให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจและวัฒนธรรมตามกระแสนิยมเข้ามาเปลี่ยนแปลงชุมชน จึงอาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงจากสังคมชาวบ้านสู่สังคมเมืองของชาวอำเภอโพธิ์สัยที่ระบบทุนนิยมเข้ามามีบทบาทกับชุมชนทำให้พิธีกรรมอันเก่านี้ต้องปรับตัวเพื่อฮาร์งไว้ซึ่งพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์นี้

4. นางเทียมกับการธำรงสถานะศักดิ์สิทธิ์

นางเทียมจัดเป็นบุคคลที่มีอำนาจพิเศษในการติดต่อสื่อสารกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และเป็นที่พักทางจิตใจของคนในชุมชน ปัจจุบันด้วยเหตุผลด้านค่านิยมของคนในชุมชนที่เปลี่ยนไป นางเทียมจึงต้องปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ของตนเพื่อคงสถานะศักดิ์สิทธิ์

บทบาทในการรักษาโรค ในอดีตหากมีผู้เจ็บป่วยและรักษาไม่หายจะต้องเชิญนางเทียมไปรักษา แล้วเมื่อรักษาหายต้องรับขันเพื่อสืบทอดอำนาจของนางเทียมเป็น

การตอบแทนในการรักษาโรค ปัจจุบันความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์การแพทย์ เข้ามามีส่วนในการเปลี่ยนแปลงความเชื่อดังกล่าว ทำให้ประชาชนนิยมเดินทางไปรักษา ที่โรงพยาบาลกับแพทย์แผนปัจจุบันมากกว่า บทบาทของนางเทียมในการรักษาโรคหรือ อากาศเจ็บป่วยจึงปรับเปลี่ยนเป็นการผูกแขนเรียกขวัญและอวยพรให้หายจากอาการป่วย บทบาทในการบนบานของนางเทียม ในอดีตผู้เป็นนางเทียมจะได้รับความศรัทธาจากคนในชุมชนเป็นอย่างยิ่ง อันเนื่องมาจากเมื่อมีความต้องการจะไปทำงาน ในต่างประเทศหรือเดินทางติดต่อค้าขายก็จะมาบอกกล่าวต่อนางเทียม โดยสัญญาว่า เมื่อประสบความสำเร็จจะนำสิ่งของมาตอบแทนหรือแก้บน ปัจจุบันบทบาทดังกล่าว ของนางเทียมลดน้อยลงและไม่เป็นที่รู้จักในวงกว้างเหมือนอดีต

ในด้านบทบาทของการบนบานนางเทียม ผู้ศึกษาได้พบประเด็นที่น่าสนใจคือ เพศสภาพของนางเทียมและเพศของเทพผู้มาเทียมร่างที่มีการแบ่งลำดับชั้นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ในการอวยพรและบนบาน ปัจจุบันมีเพียงนางเทียม 4 องค์ ที่มีอำนาจในการรับบนบาน คือ เทพชมพูดิน ญาพ่อคำเที่ยง องค์หนูเนื้อ เจ้าพ่ออัมรินทร์ ในด้านบทบาทการบนบาน ของนางเทียม ผู้ศึกษาได้พบประเด็นที่น่าสนใจคือ เพศหญิงกับการสร้างพื้นที่ทางสังคมและ อุดมการณ์ความเป็นหญิงที่มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์เข้ามาเกี่ยวข้อง

ผู้ศึกษาพบว่าพิธีกรรมลงนางเทียมเป็นพิธีกรรมที่ให้ความสำคัญกับการสร้าง พื้นที่ทางสังคมของผู้หญิง เช่น คำเรียกตัวบุคคลที่เป็นร่างเทียมว่า “นางเทียม” ซึ่งคำว่า “นาง” เป็นคำที่ใช้เรียกหน้าหน้าของผู้หญิง ส่วนคำว่า “เทียม” หมายถึงการสิ่งสร้างหรือ ประทับร่าง “นางเทียม” จึงหมายถึงหญิงที่ทำหน้าที่เป็นร่างทรง อีกประการหนึ่งที่ชี้ให้เห็นได้ว่าพิธีกรรมลงนางเทียมเป็นพิธีกรรมที่ให้ความสำคัญกับเพศหญิงคือ แม้ร่างเทียม จะเป็นเพศชายแต่ก็จะถูกเรียกว่านางเทียมเช่นเดียวกันกับเพศหญิง

นอกจากนี้ผู้ศึกษาพบว่านางเทียมมีความพยายามที่จะแสดงสถานะที่เหนือ กว่าเพศชาย โดยผู้ศึกษาได้พบข้อเคลา (ข้อห้าม) ของนางเทียมที่ห้ามร่วมหลับนอน กับสามีในวันพระ/วันศีล โดยจะต้องแยกห้องนอนกับสามี จากความเชื่อที่ว่าเมื่อยอมรับ อำนาจศักดิ์สิทธิ์ในการเป็นนางเทียมแล้วเท่ากับว่าตนได้เป็นภรรยาของเทพจึงไม่สามารถ อยู่ร่วมกับสามีที่เป็นมนุษย์ได้ จากข้อเคลาข้างต้นมีการแสดงนัยยะสำคัญของการเป็น นางเทียมนั่นคือการยกสถานะจากภรรยาของมนุษย์เป็นภรรยาของเทพอันจะสร้างความน่านับถือและแสดงสถานะเหนือกว่าเพศชาย ณรงค์ศักดิ์ วรรณรอดทรัพย์ (2555) ได้กล่าวถึงอำนาจของเพศหญิงในด้านความเชื่อธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติว่า ผู้หญิง ในสังคมไทยและอุษาคเนย์มีสถานะสูงกว่าเพศชายในด้านความเชื่อและสิ่งเหนือธรรมชาติ แม้เทพยดาก็ยังเป็นสตรี เพศหญิงจึงเป็นเพศแห่งความอุดมสมบูรณ์ที่มีความสำคัญต่อระบบ

การผลิตในด้านเรื่องผีบรรพบุรุษหรือผีปู่ย่า สถานะของเพศหญิงที่สูงกว่าเพศชายดังปรากฏในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สอดคล้องกับพิธีกรรมลงนางเทียมที่ให้ความสำคัญกับเพศหญิงและเป็นการสร้างอุดมการณ์พื้นที่ทางสังคมของเพศหญิง

ทั้งนี้บทบาทหรือลักษณะของนางเทียมที่ถูกนำเสนอออกมาช่วยอากัปกิริยาที่เป็นบุรุษเพศทั้งการใช้อาวุธ การตีแม่เหล็ก การสูบบุหรี่ อันแสดงออกถึงความเป็นชายนั้น นอกจากจะเป็นการแสดงให้รู้ว่ามีความเทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาเทียมร่างตนอยู่ ก็แฝงนัยยะถึงความสามารถของเพศหญิงที่สามารถทำทุกอย่างได้เช่นเดียวกับบุรุษ การแสดงออกนี้ ทิมเบียร์ อ่างถึงใน แจ็คสัน, ปีเตอร์ เอ (2566) กล่าวว่า พิธีกรรมคือสัญญาณของการกระทำที่มุ่งแสวงผลหรือวัตถุประสงค์ในการเป็นเครื่องมือ เพื่อสร้างผลกระทบความเปลี่ยนแปลงไปอีกระดับ การประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมจึงเป็นการแฝงสัญญาณที่สำคัญและอุดมการณ์ของเพศหญิงผ่านการนำเสนอออกมาในรูปแบบของความเชื่อและพิธีกรรม

จากข้างต้น การประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมเป็นการสร้างอุดมการณ์ของเพศหญิงร่วมกับการอ้างสถานะศักดิ์สิทธิ์ของตน ในข้อนี้ผู้ศึกษาจะได้กล่าวถึงการสืบทอดอำนาจศักดิ์สิทธิ์ในการเป็นร่างเทียมให้กับบุคคลในครอบครัวหรือคนใกล้ชิด ในอดีตการประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมจะมีร่างเทียมเพศชายปรากฏอยู่บ้าง แตกต่างกับปัจจุบันที่มีเพียงร่างเทียมเพศหญิง ในข้อนี้กล่าวได้ว่าพิธีกรรมลงนางเทียมเป็นพิธีกรรมที่ให้ความสำคัญกับเพศหญิงหรือมีเพียงเพศหญิงเท่านั้นที่ยอมรับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ในการเป็นร่างเทียม ถึงกระนั้นการสืบทอดการเป็นร่างเทียมของนางเทียมก็มีได้มีข้อกำหนดว่าต้องสืบทอดให้กับเพศหญิงเท่านั้นและมีได้มีข้อกำหนดว่าต้องเป็นการสืบทอดทางสายเลือดเครือญาติฝ่ายหญิงหรือในลักษณะของผีประจำครอบครัว (ผีมูล) แต่การที่จะเป็นนางเทียมได้นั้นต้องมีเหตุดลบันดาลให้เกิดอาการเจ็บป่วยที่รักษาไม่หาย การประสบอุบัติเหตุทำให้ต้องมารับการรักษาที่นางเทียมอาวุโสและรับหน้าที่ในการเป็นร่างเทียมเมื่อหายจากอาการป่วย ปัจจุบันผู้ศึกษาสังเกตว่าร่างเทียมที่มาเข้าร่วมการประกอบพิธีกรรมลงนางเทียมนั้นจึงเป็นเพศหญิงและเป็นเครือญาติใกล้ชิดกันทั้งสิ้น แต่เมื่อพิจารณาถึงข้อกำหนดในการสืบทอดการเป็นร่างเทียมเพียงนั้นก็จะสามารถเข้าใจได้ว่า ความศรัทธาของคนในชุมชนที่จะรักษาโรคด้วยพิธีกรรมของนางเทียมนั้นลดน้อยลง หากนางเทียมไม่มีการสืบทอดให้คนในครอบครัวหรือคนใกล้ชิดอาจไม่เลือกร่างเทียมในพิธีกรรมลงนางเทียม นางเทียมจึงมีความพยายามในการคงสถานะศักดิ์สิทธิ์และส่งต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ของตนประกอบกับการเปลี่ยนแปลงวิธีการสืบทอดอำนาจร่างเทียมด้วยการส่งต่อปลูกฝังความเชื่อให้กับบุตรหลานหรือคนใกล้ชิดของตน ดังที่นางเทียมจะนำบุตรหลานของตนมาเข้าร่วมในการประกอบพิธีทุกครั้งเพื่อปลูกฝังความเชื่อ

ดังกล่าว และเมื่อเข้าร่วมพิธีกรรมบ่อยครั้งจึงนำไปสู่ความเชื่อและความศรัทธา มีความยินดีที่จะสืบทอดการเป็นร่างเทียม ในประเด็นที่การสืบทอดร่างเทียมให้กับเพศหญิงนั้นมีสาเหตุมาจากพิธีกรรมได้ให้ความสำคัญกับเพศหญิง เหล่านางเทียมจึงมีความพยายามที่จะปลุกฝังความเชื่อให้กับบุตรหลานของตนที่เป็นเพศหญิง ต่างกับเพศชายที่ไม่ได้ให้ความสนใจในพิธีกรรม ทั้งนี้การสืบทอดการเป็นร่างเทียมให้เพศหญิงจึงเป็นวิธีหนึ่งที่จะคงอุดมการณ์ของผู้หญิงและยังสามารถธำรงไว้ซึ่งสถานะศักดิ์สิทธิ์ในพิธีกรรมลงนางเทียมในอนาคต

นอกจากนี้ผู้ประกอบพิธีกรรมพ่อนางเทียม การพ่อนางเทียมในอดีตจะใช้ร่างเทียมของเทพชมพูติน แต่ในปัจจุบันได้มีการปรับเปลี่ยนมาใช้ร่างเทียมของญาพ้อคำเที่ยงและองค์หนูเนื้อ อันเนื่องมาจากร่างเทียมของเทพชมพูตินมีอายุมาก จึงไม่สามารถประกอบพิธีกรรมดังกล่าวได้ และญาพ้อคำเที่ยง องค์หนูเนื้อที่มีศักดิ์รองลงมาจากเทพชมพูติน การปรับเปลี่ยนผู้ประกอบพิธีกรรมดังกล่าวแม้มิได้ส่งผลต่อรูปแบบของพิธีกรรมแต่ก็แฝงนัยยะว่านางเทียมมีการปรับเปลี่ยนบทบาทของตนเองเพื่อธำรงไว้ซึ่งพิธีกรรมและสถานะศักดิ์สิทธิ์ของตน

ข้อเสนอแนะ

พิธีกรรมลงนางเทียมเป็นพิธีกรรมที่ปรากฏอยู่เป็นจำนวนมากในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขง ควรศึกษารูปแบบของพิธีกรรมในพื้นที่อื่นเพื่อนำมาเปรียบเทียบเพื่อหาข้อแตกต่างและหาปัจจัยที่ทำให้พิธีกรรมมีความแตกต่างหรือคล้ายกัน และการศึกษาพลวัตของพิธีกรรมควรมีข้อมูลในอดีต ผู้ศึกษาควรรวบรวมงานวิจัยจากพื้นที่อื่น ๆ ที่ปรากฏพิธีกรรมเพื่อใช้ในการสืบค้นภูมิหลังของพิธีกรรมอันจะทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจในพิธีกรรมมากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กนกอร สุขุมาลพงษ์. (2551). **พื่อนนางเทียมในพิธีบุญเลี้ยงบ้าน กรณีศึกษาบ้านกาสิม จังหวัดอุดรธานี**. [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.). https://doi.nrct.go.th/ListDoi/listDetail?Resolve_DOI=10.14457/CU.the.2008.1120
- กาญจนา แก้วเทพ. (2554). **สื่อพื้นบ้านศึกษาในสายตานักศึกษาศาสตร์**. ภาพพิมพ์.
- แจ๊คสัน, ปีเตอร์ เอ. (2566). **Capitalism Magic Thailand**. [เทวา มนตรา คาถา เกจิ: ไสยศาสตร์สมัยใหม่กับทุน (ไทย) นิยม]. มติชน.
- ณรงค์กรณ รอดทรัพย์. (2555). ปีศาจปีโตย: ภาพสะท้อนแห่งความไม่เสมอภาค ระหว่างชายหญิงในสังคมเอเชีย. **วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์**, 4(2): 30-46.
- ทรงศร รักประเทศ, พัสสน พรหมมา, อนันต์ศักดิ์ พลแก้วเกษ, กฤษณะ ศรีกกโพธิ์, เอกฉันท จารุเมธีชน, อัจฉราพร ไครบุตร, พิธิพิบูลย์ ทองเกลี้ยง, ทศนีย์ มงคลรัตน์ และ พระวชิรวิชญ์ ฐิติวโส. (2565). เหล้า: บทบาทในชุมชนอีสาน. **Journal of Modern Learning Development**, 11(7), 91–94.
- ทิพย์ธิดา ชุมชิต. (2559). **ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความเชื่อในพิธีกรรมการเหยาเลี้ยงผีของชาวผู้ไท ตำบลกุดหว้า อำเภอภูฉินรายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์**. [ปริญญาานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ทิพย์วิมล บูชากุล. (2540). **พิธีลงนางเทียม อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย**. [ปริญญาานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม]. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). <https://lib.sac.or.th/catalog/BibItem.aspx?BibID=b00032878>
- เทศบาลตำบลโพธิ์ชัย อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย. (2563, 20 กรกฎาคม). **แผนพัฒนาท้องถิ่น พ.ศ. 2561–2565**. เทศบาลตำบลโพธิ์ชัย อำเภอโพธิ์ชัยจังหวัดหนองคาย. https://www.phonphisai.go.th/index/load_data/?doc=10361
- ธวัช ปุณโณทก. (2528). **ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน, วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ**. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- พจมาน มุลทรัพย์. (2564). **คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาค**
ในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย. [ปริญญาานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎี
บัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. Chulalongkorn University Theses
and Dissertations (Chula ETD). [https://digital.car.chula.ac.th/cgi/
viewcontent.cgi?article=6327&context=chulaetd](https://digital.car.chula.ac.th/cgi/viewcontent.cgi?article=6327&context=chulaetd)
- วดีพร จิตต์สถาพร. (2549). **การศึกษารำผีมอญของชาวไทยรามัญ**
ตำบลบ้านม่วงอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. [ปริญญาานิพนธ์การศึกษา
มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ]. swuthesis.
http://thesis.swu.ac.th/swuthesis/Tha/Wadeeporn_J.pdf

